

УДК 37.017.93.,18”

Ревуцька С. А.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано духовно-моральне виховання у німецьких школах, заснованих Г. Літцем, Г. Вінекеном, П. Гехебом, їх основні педагогічні ідеї, навчально-виховний процес у заснованих ними закладах.

Ключові слова: мораль, навчання та виховання, методи навчання, напрями виховання, учитель.

В статье проанализировано духовно-нравственное воспитание в школах Германии, созданных Г. Литцем, Г. Винекеном, П. Гехебом, их основные педагогические идеи, учебно-воспитательный процесс, в созданных ими учебных заведениях.

Ключевые слова: нравственность, методы обучения, направления воспитания, учитель.

In the article the spiritual and moral education in the experimental German schools founded by G. Litce, G. Vineken, P. Gekheb is analyzed. The basic pedagogical ideas of G. Litce, G. Vineken, P. Gekheb are explained. The educational process at schools founded by G. Litce, G. Vineken, P. Gekheb is described.

Keywords: moral, studies and education, methods of studies, directions of education, teacher.

У сучасних умовах глобальних економічних, політичних і соціокультурних перетворень України, що супроводжуються трансформацією традиційної системи моральних та ідеологічних цінностей, особливою гостротою набуває проблема морального виховання. Девальвація традиційних моральних норм, ослаблення виховних функцій сім'ї, посилення споживацьких орієнтацій, – все це негативно позначається на розвитку моральної свідомості молоді, розбудові українського суспільства, у зв'язку з чим загострюється потреба в обґрунтуванні нових педагогічних підходів, які б відповідали викликам часу і забезпечували ефективне моральне виховання підростаючих поколінь. З цією метою варто звертатися до позитивного зарубіжного досвіду і використовувати ті його елементи, які відповідають стану суспільної свідомості народу України. Цікавим у цьому зв'язку є досвід духовно-морального виховання в школах, заснованих Г. Літцем, Г. Вінекеном, П. Гехебом та аналіз основних педагогічних ідей, які реалізовувалися в цих середніх навчальних закладах.

Проблема вивчення динаміки освітніх процесів, що відбулися у Німеччині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., викликає значне наукове зацікавлення з огляду на те, що названі процеси зумовили створення своєрідного фундаменту для подальшого розвитку педагогічної думки не лише цієї країни, а й Європи та світу загалом. Формування освітньої системи незалежної української держави, що на сучасному етапі окреслене інтеграцією України до європейського освітнього простору, вимагає наукового опрацювання кращих надбань світової педагогіки, до яких повноправно належать духовно-моральне виховання Німеччини зазначеного періоду. На нашу думку, варто розглянути духовно-моральне виховання у школах Німеччини кінця ХІХ – початку ХХ ст. з огляду на можливість застосування найефективніших його здобутків у сучасній українській школі.

Метою нашої статті є аналіз духовно-морального виховання в школах Німеччини кінця ХІХ – початку ХХ ст., які були засновані Г. Літцем, Г. Вінекеном, П. Гехебом.

Духовно-моральне виховання Німеччини кінця ХІХ – початку ХХ ст. було предметом наукових пошуків багатьох вітчизняних дослідників (С. Белова, А. Гулига, А. Джуринський, В. Кравець, А. Піскунов, Н. О. Федчишин та німецький учених (Е. Акерман (E. Ackermann), Х. Ансельм (Ch. Anselm), Г. Бальке (H. Balke), Р. Бірман (R. Birman), Г. Доерінг (H. Doering), Ф. Ребле (F. Reble) і ін. Проте, незважаючи на підвищений інтерес науковців різних країн до педагогічної думки Німеччини кінця ХІХ – початку ХХ ст., недостатньо, на нашу думку, проаналізованими і до сьогодні залишаються концепції духовно-морального виховання у школах Німеччини, створених Г. Літцем, Г. Вінекеном, П. Гехебом наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Великої уваги сьогодні заслуговує духовно-моральне виховання у школах Німеччини, створених Г. Літцем, Г. Вінекеном, П. Гехебом наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. у Німеччині починають з'являтися експериментальні так звані “нові школи”: Вільна шкільна община Р. Літца, Віккендорфська школа Р. Вінекена, Оденвальдська школа П. Гехеба, освітній процес у яких був спрямований на формування в учнів духовно-моральних цінностей.

Засновником першої школи цілком закономірно вважається Р. Літц (1868-1919), який у 1898 році відкрив власну навчально-виховну установу і назвав її “Німецьким сільським виховним будинком”.

Про виховну систему Літца дає уявлення його перший інтернат в Ільзенбурзі. Учні разом із вчителем склали своєрідні “сім’ї”. Перед вживанням їжі всі разом співали пісню, потім хтось з учителів читав уривок з Біблії або художньої літератури. Перед вечерею всі збиралися в капелі, якій Літц надавав важливу роль у виховному процесі. Капелу як медитативний центр життя школи відвідували, окрім вчителів, і навколишні селяни, які дякували вчителям за особливий настрій, що панував у капелі, і це дозволяло їм без втоми працювати весь наступний день. Цьому значною мірою сприяли бесіди на релігійні теми з морально-повчальним змістом. Як прибічник морального виховання, Р. Літц стверджував, що “Бога моральній людині треба славити кожний день молитвою, релігійним співом, псалмом і хорошою роботою”, дотримуючи всіх 10 заповідей. Мету морального виховання особи Р. Літц вбачав у формуванні “людини гармонійно розвиненої, з самостійним характером”, твердими переконаннями, сильною волею, мужністю; вона має бути завжди правдивою і чесною, яка уміє панувати над своїми пристрастями, стримуватися від аморальних вчинків, в чому їй допоможе “релігія і зв’язок з народом” [5, с. 73-74].

Моральному вихованню в школах Літца були підпорядковані і внутрішня організація школи, і позакласні заняття, і виховувальне вчення на уроках. У школі вчитель враховує індивідуальні особливості дитини, її інтереси, здібності, рівень розумового розвитку, він дбає про наочність, жвавість, ясність викладу предмета, ґрунтовну, активну, самостійну переробку навчального матеріалу. Вчитель зуміє наповнити цей матеріал виховувальним змістом” [2, с. 205].

У своїй книзі “Виховання національного способу мислення і виконання справ” він розкриває завдання морального виховання. Педагог стверджує, що виховання національного способу мислення має стати передумовою і основою нашого життя. Моральне виховання здійснюється через любов, благородство, усвідомлену турботу про землю, чітке усвідомлення небезпек і недоліків сьогодення, добровільне підпорядкування, виконання роботи, що допомагає оновленню наших суспільних завдань. Іншим завданням морального виховання, на думку Р. Літца, є виховання соціального світогляду учнів, що виражається в розумінні і пошані кожного чесного і ділового члена нації, в доброті до тих, хто її потребує, готовності допомогти усуненню або пом’якшенню класових суперечностей, які роз’єднують народ і небезпечні для його єдності. Важливим, вважає Р. Літц, є виховання у молоді моральних поглядів на життя, переконання, що особам, натхненним моральними ідеалами, захопленим, сильним духом, довірено відродження і прогрес нації. Особливого значення Р. Літц надавав вихованню релігійного світогляду, який сприяє появі відчуття єдності, сили і любові до божественного в серці, природі, історії й у всьому, що трапляється у світі. Виховання морального характеру, на думку Р. Літца, здійснюється на релігійній основі з розвитком духовних і фізичних сил особи, включає підготовку її до праці, професійної діяльності, що відповідає прагненню зробити посильний внесок у розвиток національної культури [4, с. 153-154].

Необхідно зазначити, що у Вікендорфській школі за основу морального виховання була прийнята не релігія, а “служіння об’єктивному духу”. Вікенен зазначав: “З повним правом колись виховання передавалося в руки церкви, оскільки церква усвідомлювала себе слугою вічної істини. Тепер це її значення відпадає”. “Та все ж повинно виникнути громадянство, яке присвятить себе служінню правді, якому можна довірити молодь” [1, с. 25]. Він пояснював значення “об’єктивного духу” так: “Думка людини виникла з мови (мислити – означає розмовляти про себе), а мова виникла з розмови. Тому думка – суспільне надбання; особа мислить лише за допомогою мови, за допомогою спілкування. І оскільки особистість пов’язана законами мислення, то і в особистому мисленні виявляються ці загальнообов’язкові закони мислення, їх загальний єдиний дух. Кожна окрема свідомість, по суті, – лише одне з незліченних дроблень єдиного духу. Якщо мислення само по собі надіндивідуальне, якщо воно (шляхом мови) стає надбанням суспільства, якщо воно є надсуб’єктивним або “об’єктивним”, то дух в його автономній формі як наукове і філософське пізнання можна визначити як “абсолютне”. На думку педагога, вищої і чистішої форми дух досягає в мистецтві, яке означає ніби гру духу, творення “нового світу мистецтва”.

На уроках релігії Вікенен викладав вихованцям історію християнства і доводив, що в моралі християнська релігія не створювала нічого нового. Вона була нічим іншим, як віддзеркаленням моралі, яка панувала в суспільстві [6, с. 231]. Він звинувачував церкву в переслідуванні “відьом”, виправданні рабства, воєн і кривавих справ людей ім’ям Бога, закликав молодь носити “Бога в душі”, виховувати в собі гуманні якості особи: доброту, взаєморозуміння, готовність допомогти товаришам, миролюбність і милосердя.

Педагоги Вікендорфської школи під керівництвом Вікенена прагнули до виховання людини високоморальної, сильної духом, різнобічно сформованої, ознайомленої з основами філософії, яка уміє розуміти і цінувати все прекрасне, створене природою і людиною. Виховна робота в школі ґрунтувалася на дотриманні “єдності прав і обов’язків, свободи і авторитету, сучасності і майбутнього, природи і культури, виховання і самовиховання” [8, с. 174].

У роботі з “новою молоддю” Вікенен розкрив основні принципи, що визначали взаємини вчителів і учнів. Головним принципом виховання він вважав взаємоповагу між вихователями і вихованцями,

при якому не може бути приниження гідності учнів. Кожен учень мав право і повинен був відкрито висловлювати свою думку на заняттях або у позакласний час з питань шкільного життя, занять, окремих аспектів навчальної і виховної роботи, а також уміти відстоювати свої переконання. Особисте життя учнів школа не контролювала [9, с. 43-45]. Стиль життя, що відповідав конкретним уявленням про суспільну мораль, на думку педагогів школи, сприяв моральному вдосконаленню і формуванню самостійної, вільної особи не на словах, а на ділі. Вінекен з гордістю писав про свою школу: “У Вільній шкільній общині молодь відчуває себе вдома, вона знає, що тут вона вільно користується своїми правами, і тому вона зацікавлена всіма фібрами своєї душі в підтримці і збереженні своєї школи; її участь у самоуправлінні школи виражає лише її безпосередню зацікавленість. Поки школа не викликає з боку учнів такої любові, подібні установи і спроби самоврядності є порожніми затіями, які так і оцінюються свідомими учнями. Але в цій любові до школи для учнів у Вільній шкільній общині закладено глибший сенс: участь у повноцінній культурній роботі, процес пізнання, що вже з юних років сприяють виявленню духу в людстві, найважливішою організацією якого є школа. І далі: “Її закон – це відомий стиль. Стиль – це формування духу. Лише суспільство може бути виразником як стилю, так і мови. Моральність означає участь у творчому, одухотвореному процесі суспільного життя, співзвуччя особистого зростання із законами кристалізації цілого суспільства” [1, с. 35-36].

Велике значення в моральному вихованні учнів тут мав приклад учителя. Вінекен писав: “Пошана до вчителя, ставлення свити до “керівника”, учнів до свого майстра в буржуазному суспільстві загубило своє значення як несумісне з поняттям особистої свободи. У суспільстві, подібному до вільної шкільної общини, є тільки один авторитет, одне право на визнання; духовні цінності і заслуги. Тому в ній стосунки духовного керівництва і служіння, стосунки майстра до своїх учнів повинні набувати нового значення і розвитку. Де царство духу, там свобода і життя, і ніде кожне духовне досягнення, кожна думка не зустрічає такого співчуття, як у такій духовній обстановці. Якщо ж хто рахує себе вище такої послідовності й учнівства, вони зазвичай не підозрюють, що їм просто багато чого в духовному відношенні не вистачає, щоб зрозуміти суть цих стосунків, духовну цінність такого учнівства. Але довести це сучасному суспільству неможливо, а сама молодь вже “живе частково цим новим життям” [1, с. 36].

Сам учитель при такому ставленні до нього учнів ставав морально вищим, бажаючи виправдати безмежну віру в нього і любов своїх вихованців. Вінекен з пристрасстю мрійника і філософа твердив про такі стосунки: “Ти віддав себе в мої руки і хочеш в юні роки розквіту твоєї особи, в дні пошуку і навчання належати мені, жити в моєму світі, я теж хочу належати тобі всією душею, між мною і тобою виникає священний союз, і ось, я вже не твій вчитель, а хороший з тобою брат. Ти будеш творінням мого глибокого духовного життя” [7, с. 72].

Велику роль у вихованні учнів школи-общини відігравало мистецтво. У ньому реалізувався потяг молоді до всього прекрасного, чистого, ідеального. У мистецтві молодь бачила не розвагу, а життєву потребу. Серйозне, шанобливе ставлення до мистецтва позитивно впливало на моральне становлення особи підлітка.

Музика в шкільній общині стала “прекрасною квіткою”, вирощеною самими вихованцями. У школі існував хор учнів, який виконував кантати Баха, німецькі і французькі народні пісні, арії з опер. Щоденні по вікових групах читалися лекції про творчу дорогу і життя великих музикантів, співців, композиторів, акторів. Все це будило в душі бажання учнів самим навчитися грати на якому-небудь музичному інструменті, збагачувало їх духовний світ, привчало до серйозної класичної музики.

Пауль Гехеб (1870-1961) мету виховання бачив у розвитку індивідуальності кожної дитини, максимальному саморозкритті його творчих сил і здібностей. У школах Гехеба були встановлені взаємини довіри, глибокої пошани, щирості. Знайти до кожного вихованця правильний підхід вчителям шкільні допомагали так звані “чайні конференції” – щоденні уранішні наради, на яких, як і за часів Гехеба, збираються всі вчителі для обговорення підсумків минулого дня. Дружня атмосфера, уміння кожного педагога логічно, чітко і конкретно виразити суть проблеми сприяють взаєморозумінню колег, їх бажанню внести корективи до вирішення питань життя школи.

Життя в “сім’ї” означає, що стосунки в школі будуються за типом стосунків, які мають місце в звичайній сім’ї: діти розташовуються в окремих кімнатах, в одному будинку живуть “глава сім’ї” (один або зі своєю сім’єю) і 6-8 вихованців (1-2 в одній кімнаті). Діти збираються під час обіду в їдальні за одним столом, який охоче накривають і прибирають разом, не призначаючи чергових. Кожна сім’я – це особливий мікросвіт. Життя в “сім’ї” учить співпрацювати, підтримувати один одного, надавати взаємодопомогу. Учні уміють самостійно розподіляти і виконувати узяті на себе обов’язки з організації шкільного життя, спокійно вирішувати виникаючі конфлікти, відповідати один за одного, пристосовуватися один до одного, зберігаючи при цьому свою індивідуальність [3, с. 10-11].

Велике значення в усіх проаналізованих моделях нових шкіл відігравала належним чином організована змістовна художня освіта як частина естетичного виховання і найважливіший компонент морального виховання. Розвиток художнього смаку за допомогою суворого відбору кращих класичних

і сучасних літературно-драматичних, музичних, образотворчих творів з урахуванням цілей і завдань школи, художньо-творча діяльність у навчальній, позакласній та позашкільній роботі – все це сприяло всебічному розвитку особистості учнів, формуванню їх морально-естетичних ідеалів.

Найважливішими засобами морального виховання Літц вважав релігію, фольклор, історичну літературу про життя і діяльність великих людей, приклад вчителів і батьків. Ціннісними орієнтирами Вікендорфа були повна духовна свобода особистості, висока оцінка молодіжної культури, широкі можливості різнобічного і гармонійного розвитку кожного члена шкільної громади, співпраця вчителів та учнів, заснована на взаємній відповідальності, обов’язку та дружбі, прагненні створити “острів вільного і щасливого юнацтва”.

Таким чином, концепції духовно-морального виховання і теорія морального розвитку, за Г. Літцем, Г. Вінекеном, П. Гехебом посідають важливе місце у навчально-виховному процесі кінця XIX – початку XX ст. Г. Літц, Г. Вінекен, П. Гехеб є помітними постатями світового педагогічного процесу. Їх морально-етичні твори подають образи високоморальних людей, на прикладі яких можна навчати українське покоління молоді. Але педагоги-теоретики мають зосередити увагу на вирішенні основних теоретичних проблем, підходів до духовно-морального виховання та найбільш ефективно реалізувати надбання в практиці шкільного навчання.

Література:

1. Вінекен Г. Круг идей свободной школьной общины. – М. : Работник просвещения, 1922. – С. 35-36.
2. Джунковская Е. Средняя школа нового типа в Западно-Европейских государствах. – СПб. : Изд. С. Дороватовского, 1902. – С. 205.
3. In der Schule // Odenwaldschule. – Heppenheim, 1992. – S. 10-11.
4. Lietz H. Erziehung zur nationalen Gesinnung und Tat // Saupe, E. : Deutsche Padagogen der Neuzeit. – B. 1. – Osterwieck am Harz, 1929. – S. 153-154.
5. Lietz H. Die Erziehungsgrundsätze des deutschen Landerziehungs-heims // Flitner, W., Kudrinski G. : Die deutsche Reformpädagogik. B. 1.-Mun-chen-Dusseldorf, 1961-1962. – S. 73-74.
6. Vom Leben und Lernen in der Odenwaldschule // Odenwaldschule.-Heppenheim, 1992. – S. 231.
7. Wyneken G. Abschied von Christentum. – Munchen, 1963. – S. 72.
8. Wyneken G. Eros. – Lauenberg, 1921. – S. 174.
9. Wyneken G. Kampf für die Jugend. – Jena, 1919. – S. 43-45.